

1828-1829 OSMANLI-RUS SAVAŞINDAN SONRA ERZURUM'UN MAHALLE VE OVA KÖYLERİNDEN RUSYA'YA GÖÇÜRÜLEN ERMENİLER

İbrahim AYKUN*

Öz

Mora isyanı Osmanlı devletini uzun süre uğraştırmıştır. İngiltere ve Rusya gibi devletler soruna Rumlar lehine dahil olmuşlardır. 1827 yılında Rusya ve İngiltere arasında yapılan ve Rumlara muhtariyet verilmesini öngören antlaşmaya daha sonra Fransa da dahil olmuştur. Üç devlet hazırladıkları protokolü Osmanlı devletine kabul ettirmeye zorlamak için Navarin'de bulunan Osmanlı donanmasını imha ettiler. Bundan sonra gelişen olaylar bir Osmanlı-Rus savaşının çıkmasına sebep oldu. Doğu cephesinde harekete geçen Rus ordusu Kars başta olmak üzere pek çok yeri ele geçirdi. Erzurum ilk defa Rus işgaline uğradı. 14 Eylül 1829 yılında yapılan Edirne Antlaşması'yla Ruslar, bazı yerler hariç, işgal ettikleri yerleri boşattılar. Bu savaştan sonra Ruslar Doğu Anadolu'dan çok sayıda Ermeni'yi Rusya'ya göç ettirdi. Bunun Erzurum için sosyal ve ekonomik açıdan ağır sonuçları oldu.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Osmanlı Devleti, Rusya, Ermeni, Göç.

EMIGRATED ARMENIANS from ERZURUM and IT'S PLAIN VILLAGES to RUSSIA AFTER THE OTTOMAN-RUSSIAN WAR 1828-1829

Abstract

For a long time the revolt of the Morea caused trouble for the Ottoman Empire. States such as Britain and Russia involved the problem in favor of the Greeks. In 1827, France also joined the treaty between Russia and England, which was envisaging grant an autonomy to the Greeks. This three states destroyed the Ottoman fleet in Navarin to force the Ottoman Empire to adopt the protocol they prepared. The events that followed led to an Ottoman-Russian war. The Russian army stepped into action and on the eastern front they captured many places, including Kars. First time ever Erzurum faced with Russian invasion. On 14 September 1829 with the Treaty of Edirne, the Russians vacated the places they occupied except in some places. After this war, the Russians migrated many Armenians from Eastern Anatolia to Russia. This situation has had serious social and economic consequences for Erzurum.

Key Words: Erzurum, Ottoman Empire, Russia, Migration.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TAşlıçiftlik Yerleşkesi Tokat, ibrahim.aykun@gop.edu.tr

Mora'daki Rumların bağımsızlık için ayaklanmaları, büyük devletlerin Rum bağımsızlık hareketini destekler bir tutum içerisinde bulunmaları, meseleyi çözmek için aldıkları kararları, Osmanlı devletine kabul ettirmeye zorlamak için Navarin koyunda demirli bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yakmaları ve bunun sonucunda gelişen olaylar, yeni bir Osmanlı-Rus savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu henüz tam olarak teşkilatı tamamlanamamıştı. Navarin baskınıyla da donanmasının büyük kısmını kaybetmesi Rusya'ya Osmanlı devleti üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek fırsatını vermişti. Osmanlı devleti Rusya ile hem Asya hem de Avrupa kıtasında sınır komşusu idi. Dolayısıyla savaş iki kıtada da yapılmıştı.

Rusya'nın Osmanlı Devletine savaş ilan etmesiyle Tiknis köyünü geçen Rus ordusu 1828 yılı içerisinde Kars, Ardahan, Bayezid gibi yerleri bir biri ardına ele geçirdiler. 1829 yılı askeri hareketinin başlamasıyla birlikte de Millidüz ve Hasankale üzerinden Erzurum üzerine yürüdüler. Yeniçeri ocağının yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu tam teşkilatlandırılmasını tamamlayamamıştı. Ruslar karşısına kuvvet olarak Sivas'tan gönderilen ve hiç silah görmemiş kimseler düşmanla ilk karşılaşmada kaçmayı tercih etmişlerdi. Askerlerin kaçıklarını gören Erzurum halkında ümitsizlik doğurmuştu. Ruslar Hasankale civarındaki muharebelerde ele geçirdikleri Memiş Ağa'yı iyi bir şekilde davranarak kendileri lehine propaganda yapmak düşüncesiyle salıvererek Erzurum'a göndermişlerdi. Memiş Ağa Rusların korkulacak kimseler olmadıkları konusunda yaptığı konuşmalar üzerine halktan bir heyet Topdağ'na giderek şehrin Ruslara teslimin hususları görüşmüş ve şehir Ruslara teslim edilmiştir (Ahmed Muhtar Paşa, 1928: 86).

Erzurum'da düzenlemesini yapan Rus generali Paskeviç, buradan Bayburt-Gümüşhane üzerinden Trabzon'a bir koridor açma düşüncesiyle Bayburt üzerine yürümüştür. Ruslar, karşılarında ilk ciddi mukavemeti Bayburt'un yeni bir ilçesi olan Aydın-tepe (HART)'da buldular. Ruslar iki defa Bayburt üzerine yürüdüler ise de daha ileri gidemediler. Osmanlı ordusu Ruslar karşısında Doğu cephesinde olduğu gibi savaşın asıl ağırlık merkezi Batı cephesinde de yenilgiler aldı ve savaş nihayetlendiren 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması imzalandı. Doğu cephesinde Ruslarla çekilme görüşmeleri sonucunda antlaşma yapıldı antlaşmaya göre Kars, Ardahan Batum gibi önemli yerler Rusların eline geçti.

Savaş Sırasında Ermeniler

Edirne Antlaşmasına göre sınır, Karadeniz kıyısındaki Gurriel eyâletinin güneyinden başlayarak İmre'yi takiben, Ahıska ve Kars eyâletlerinin Gürcistan sınırlarına birleştikleri yere kadar uzanacaktı. Böylece Ahıska ve Ahılkelek kaleleri, Ruslarda kalacaktı. Çizilen hattın güney ve batısında kalan yerler Ruslar tarafından boşaltılarak, Osmanlılara iadesi kararlaştırılmıştı (Turan, 1951: 137). Şüphesiz Doğu'da Ruslara terkedilen bu yerler önemli kayıplardı. Osmanlıları üzen asıl şey, bu toprak

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Erzurum'un Mahalle ve Ova Köylerinden Rusya'ya Göçürülen Ermeniler

kayıplarından çok "**Millet-i Sadıka**" olarak adlandırılan Ermenilerin devlete karşı tutumları idi. Ermeniler, Rus-İran savaşında olduğu gibi Osmanlı-Rus Savaşı sırasında da Rusların yanında yer almışlar ve Rusların başarılarında önemli rol oynamışlardı.

Kars ve Çıldır yöresindeki Ermeniler Ruslara bağlılıklarını arzettikleri gibi, Rus ordusunda asker olarak görev de almışlardı (Beydilli, 1988: 34).

Erzurum'dan İstanbul'a gönderilen yazılarda Ermenilerin Osmanlılara karşı tutumlarından şikayet ediliyordu. Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Salih Paşa, 12 Kasım 1828 tarihli bir yazısında Rus-Ermeni işbirliğine değiniyor ve Ermenilerden "Ermeni taifesi ise batin-i dinileri gayretiyle düşmen-i dinimize tabi'yyet etmekte ve Bayezid'de olan Ermenilerden Rusyalu bir taraftan soltat yazub ta'lim ettirmekte olduğu" şeklinde bildiriyordu (BOA. HH. Nr. 42833-D). Hatta Bayezid'in Rusların eline geçmesinde Ermenilerin rolleri büyük olmuştu (BOA. HH. Nr. 42437).

Erzurum'a giren Ruslar Ermeniler tarafından büyük coşku ile karşılandılar. Rus ordusu ile Erzurum'a gelen ve olayların canlı şahidi olan ünlü Rus şairi Puşkin "Erzurum Yolculuğu" isimli eserinde gördüklerini şöyle anlatıyordu (*Puşkin, 1982: 48-49*): "*Ermeniler gürültülü bir kalabalık halinde sokaklara birikmişlerdi. Çocukları istavkoz çıkararak ve hiç durmadan "Hristiyan! Hristiyan!" diye bağırarak atlarımızın önünde koşuyorlardı*".

Erzurum müftüsü İbrahim Edhem Efendi, Ermenilerin "erazil ve eracif" takımının "cibiliyetlerinde merkur olan habesetleri açığa vurduklarını, en son eski Kars Muhafızı Osman Paşa'nın adamlarından birkaçını yaraladıklarından" bahsediyordu (Beydilli, 1988: 386-387).

Erzurum'un eski valilerinden, eski hükümet konağını yaptıran Galip Paşa da İstanbul'a gönderdiği bir yazısında Bayezid Sancağı'ndaki Ermeni ve Rum teb'anın ehl-i islama etmedikleri ihanet ve cevr ü cefa kalmamış olduğunu belirtirken (Ahmed Lütfi, 1290: 76), Şark Seraskeri Osman Paşa da barış yapıldıktan sonra Erzurum halkının Ruslar hakkında yaptıkları şikayetlerin neticesini İstanbul'a bildiren yazısında "derun-ı Erzurum'da kain reaya içlerinde olan erazil ve eracif taraflarından ehl-i islama ezâ ü cefâ suretleri zuhur ederek ehl-i islama hayret" vermekte olduğunu bildiriyordu (A. HH. Nr. 42741-D).

Ruslar bu savaş sonunda çok sayıda Ermeni'yi Rusya'ya göçürdüler. Ermenilerin Rusya'ya göçürülmesi fikri, Ermeniler vasıtasıyla Doğu ticaretinden yararlanmak isteyen Çar I. Petro tarafından ileri sürülmüştü. Ruslar, Ermenilerin topraklarına yerleşmeleri karşılığında her türlü dini ve dünyevî imtiyaz ve garantilerin verileceğini de vaat etmişlerdi (Beydilli, 1988: 368).

Savaş sona erdiren Edirne Antlaşmanın 13. Maddesi Ermenileri ilgilendiriyordu. Bu maddeye göre iki devlet savaş sırasında bizzat harbe katılmış veya tavr ve hareketleriyle diğer tarafı desteklemiş olan teb'alarını tamamen avf ediyorlardı. Bunların istedikleri yere göçmeleri için 18 ay müddet tanıyorlardı (BOA. HH. Nr. 36432; Turan, 1951: 142). Rusya böyle bir maddeyi antlaşmaya koymakla, savaş sırasında kendi saflarında yer almış olan Ermenilerin Osmanlı devleti tarafından cezalandırılmalarını önlemek istiyordu.

Antlaşma gereği Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilere Osmanlı devleti tarafından müdahale edilmeyecekti. Aynı şekilde Rusya da Ermenileri göç için zorlamayacaktı. Osmanlılar hallerinden memnun olan Ermenilerin, mal ve mülklerini bırakıp da Rusya'ya göçeceklerine ihtimal vermiyordu (Beydilli, 1988: 387).

Ancak göçte zorlama yapılmamasının antlaşmada yer almasına rağmen Ruslar Ermenileri göçte zorlamışlardı. Şark Seraskeri Osman Paşa bir yazısında Rusların zorla göç politikalarına değinerek *“Erzurum vesair istilâ-dâde olan mahaller reayasını Rusyalu beraber götürceğim deyu defter etmekde, onlar dahi muhalefet etmekde”* olduklarını bildırıyordu (BOA. HH. Nr. 42863).

Yine Osman Paşa bir başka kaimesinde Rus Generali Pankratiyef'in *“reayayı tahrik ve işgal edüb kaza ve nahiyelerde olan ehl-i ziraat ve hiraseti zecren men ü ibtal etmekde”* ve Erzurum'da bulunan Ermeni Kocabaşı'nın Ruslara bağılık arz ettiğini ve *“millet-i mersumenin ol tarafa tergib ü teşvik ve meyl-i rağbet etmeyenleri iz'aç ü tazyik”* ettiğini, Pasin, Micingerd, Hınıs, Tekman ve Tercan kazalarına adamlar göndererek buralardaki Ermenileri zorla deftere kaydettiğini bildırıyordu. Bu durum birçok kere Pankratiyef'e yazıldıysa da bir taraftan dellal çıkartarak gitmek istemeyenlere müdahale edilmemesini duyurmuş, bir taraftan da kendi taraflarına çekmeğe muvaffak olduğu Karabaş ve Ruhbanlar vasıtasıyla Ermenileri göç için zorlamaya çalışmıştı (Beydilli: 1988: 387-388).

Erzurum müftüsü İbrahim Edhem ve iki kişi mührüyle gönderilen yazıya göre piskopos ve ruhbanların ev ev dolaşarak *“varın Karabaşın defterine giden ve gitmeyen kayd olunsun. Gidenleri Karabaş defterine yazılsun. Gitmeyenlerini mahalle defterine kayd ettirsünler. İmamların defterine kayd olunanların cümlesinin emval ve eşyaları nehb ve garet ve haneleri ihrak olunacaktır”* şeklinde gitmeyenleri tehdit etmişlerdi (BOA. HH. Nr. 36432-F).

Osmanlı Devleti, göçü önlemek amacıyla *“Erzurum vesair istilâ-dide olan mahallerinde kain reaya taifesinin cihet-i ahire meyl ve tabi'iyet etmemeleri ve vatan-ı asliyelerini terk ile Rusyalu tarafına gitmemeleri hususu Erzurum ve Kars vücuhlarına bazılarına bazılarına tahriren mahfice tavsiye”* kılınmıştı (BOA. HH. Nr. 42863). Ermeniler ise Rusların kendilerini zorla götürdüklerini ve kendilerini rencide ettiklerini ileri sürüyorlardı (Beydilli, 1988: 392). Osmanlı Devleti Erzurum, Kars, Bayezid ve Eleşkirt gibi yerlerdeki reayanın açık ve gizli olarak görevliler gönderip onlara güven vermeye çalışmıştır. Bu kritik ortamda Erzurum'da bulunan Köse oğlu isimli sarrafa yazı yazılarak yardım istenmiştir. Ermenilerin buldukları yerleri terk ederek hiç bilmedikleri yerlere göçmelerinde zorlama olmadığını söylemek yanlışır. Aşağıda listede de gösterildiği üzere büyük bir kısmı sahip oldukları şeyleri satmadan gitmişlerdir. Böyle davranmalarında muhtemelen bir maceraya atıldıklarını vaad edilenlerin gerçekleşmemesi üzerine geri dönme ihtimalini düşündükleri de akla gelebilir.

Ermenilerin Rusya'ya Göç Ettirilmesi

Osmanlı-Rus Savaşı'nın bedelini en ağır şekilde ödeyen şehir Erzurum

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Erzurum'un Mahalle ve Ova Köylerinden Rusya'ya Göçürülen Ermeniler

olmuştur. İlk defa Rus işgaline uğrayan şehrin nüfusu savaştan önce 130.000 civarında iken savaştan sonra 13.000'e düşmüştür. Bunda Müslüman halkın savaş bölgesinden uzak şehirlere göçmesinin yanında Rusların çok ciddi bir Ermeni nüfusunu Ahıska, Ahılkelek ve Revan gibi yerlere göç ettirilmesi olmuştur. Osmanlı-Rus savaşından bir süre önce İran ile yapılan savaşın da başkomutanı olan Paskeviç'in Ermenileri Rusya'ya göçürmesinin nedeni Osmanlı devletinin Doğu eyaleti Erzurum'u ekonomik olarak zayıflatma düşüncesi olduğu düşünülebilir. Bir diğer düşünce ise İran ve Osmanlıdaki Ermenileri Revan gibi bir yere yerleştirerek ileride Ermenistan adıyla bir devlet kurmayı amaçlamışlardı.

Şüphesiz ki Ermenilerin göçürülme projesi Erzurum ve çevresinde yaşayan tüm Ermenileri kapsamıyordu. Devletlerinden memnun olan, Rus tehditlerine boyun eğmeyen ve kendilerine yapılan vaatlerini hayal mahsulü olarak görenler göçün dışında kalmayı başarmışlardı. Osmanlı devleti tarafından Rusya'ya göçen Ermenilerin isim listesi, bıraktıkları emlakları satan ve satmayan olarak kayıt edildiği ayrıntılı defterler tutulmuştur¹. Rusya'ya ulaşan ve yerleştirilen Ermenilerin listeleri Rusya tarafından da tutulmuştur. göçürülen Ermenilerin listesi A.D. Yeritzoff tarafından "List of Inhabited Points of Erzerun Province" adıyla, "İzvest. İmp.Russ. Geog. Soc. Cauc. Sect. VIII. Appentd. " de Rusça olarak yayınlanmıştır.²

Ruslar tarafından Rusya'ya göçürülen Ermeniler, yukarıda da belirtildiği gibi Revan, Ahıska ve Ahılkelek ve Tiflis'e yerleştirildiler (Allen ve Muratoff, 1966: 288). Erzurum merkezden göçürülen hane sayısı 2421, köylerden göçürülen hane sayısı ise 1225 hanedir. Erzurum ve köylerden göçürülen toplam Ermeni hane sayısı 3646 idi (BOA.HH.Nr. 43065-O; BOA.HH.Nr. 43065-P).

Ermeni göçü sadece Erzurum ve ova köylerini kapsamıyordu. Erzurum'un Pasinler kazalarıyla birlikte Hınıs, Tercan ve o zamanlar Erzurum'a bağlı olan Bayburt, Tercan gibi yerlerden de Rusların göç projesine katılmalar olmuştu (BOA. HH. Nr. 43065-R).

Osmanlı tarafının tuttuğu kayıtlar incelendiğinde göçürülen Ermenilerin büyük çoğunluğunun ticaret ve sanat erbabı olduğu görülür.

Erzurum'un şehir içerisinden giden Ermenilerin mahalle mahalle evlerini satan satmayan itibarıyla dökümü şu şekildedir:

---

¹ Bu defterlerden Erzurum'un merkezden göçe zorlanan BOA. HH. Nr. 43065-O : köylerden göçe zorlananlar ise BOA. HH. Nr. 43065-P 'de kayıtlıdır ve çalışmanın esas kaynağını teşkil etmektedir.

² Bayezid ve Eleşkirt taraflarından göçürülenlerin listesi de J.D. Maloma tarafından Rusça olarak yayınlanmıştır. "List of Inhabited Places in Deistricts of Bayazid and Alashkert" adıyla, "İzvest. İmp.Russ. Geog. Soc. Cauc. Sect.V, s. 1877-78. (Bu listelerin yayınlandığı hakkında H.F.B. Lynch'in, "Armenia Travels and Studies" isimli eserinin bibliyografya kısmında bilgi verilmektedir.)

İbrahim AYKUN

Mahallenin İsmi	Evini		Toplam
	Satan	Satmayan	
Lala Mustafa Paşa	1	5	6
Cafer Efendi Mah.	4	-	4
Cami-i Kebir Mah.	4	-	4
Kabe-i Mescid Mah.	-	3	3
Koloğlu Mah			
Karakilise Mah.	2	3	5
Boyahane Mah.	5	-	5
Bakırcı Mah.	2	3	5
Çortan Mah.			
İlyas Paşa	1	17	18
Hanım Ha. Mescidi Mah.	-	3	3
Ağ Mescid Mah.	5	5	10
Cafer-zâde Mah.	-	3	3
Çukur Mah.	1	1	2
Cennet-zâde Cami. Şerifi mah.	7	11	18
Yoncalık Mah.	13	11	24
Sultan Melik Mah.	2	-	2
Hasan Basri Mah.	8	-	8
Mehdi Mehmed Mah.	5	1	6
Emirşeyh Mah.	1	4	5
Habib Efendi Mah.	5	1	6
Darağaç mah.	22	20	42
Habib Efendi Mah.	6	4	10
Kadana Cami-i Şerif. Mah.	8	5	13
Veyis Efendi Mah.	16	21	37
Hacı Cum'a Mah.	2	11	13
Kemhan Mah.	-	3	3
Dervişağa Mah.	6	5	11
Cedid Mah.			
Kasım Paşa Mah.	19	41	60
Yeğenağa Mah.	19	78	97
Yeni Cami-i Şerif Mah.	3	1	4
Ali Paşa Mah	48	350	398
Abdurrahman Ağa Mah	5	88	93
Kavak Mah	32	232	264
Gümrük Mah	37	469	506
Topçuoğlu Mah.	19	58	77
Zağarcı Ali Mah.	1	13	14
Gez Mah.	11	66	77
Mumcu-yu Süfla Mah.	41	116	157
Mumcu-yu Ulya Mah.	6	147	153
Murad Paşa Mah.	12	23	35

**1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Erzurum'un Mahalle ve Ova Köylerinden
Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**

Dere Mah.	7	30	37
Vanî Efendi Mah.	15	3	18
Şeyh Mah.	-	1	1
Çırçır Mah.	2	21	23
Hikmet Mah.	-	34	34

Ermenilerin büyük çoğunluğu evlerini satmamıştır. Bunda devletin Ermenilerin hata yaptıklarını göçseler bile tekrar geri döneceklerini düşünerek satılan evlerin alınmasına itibar edilmemesi şeklindeki uyarılarının etkili olduğu söylenebilir. Bazı mahallelerde tüm evler satıldığı gibi bazılarında ise hiç satılmamıştır.

Osmanlı Devletinde ticaret ve sanatla büyük oranda gayrimüslimler ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla Erzurum'daki Ermenilerin büyük çoğunluğu ticaret ve sanatla uğraşmaktaydılar. Bunu tutulan defterlere dayanarak şu şekilde göstermek mümkündür:

Meslek	Adet	Meslek	Adet
Abacı	22	Bezzaz	17
Alacacı	1	Bıçakçı	1
Arabacı	1	Borcu	1
Arpacı	1	Boyacı	3
Attar	31	Börekçi	14
Babuccu	7	Baltacı	3
Bakırcı	6	Bürükçü	3
Bakkal	9	Cubukcu	1
Baltacı	1	Çadırcı	1
Banucu	1	Çakmakçı	5
Başlamacı	1	Çarıkcı	16
Başmakçı	6	Çerçi	10
Berber	3	Çilingir	6
Bezirgan	3	Bezzaz	17
Çitçi	3	Duhancı	29
Çizmeci	29	Düğenci	1
Çubukçu	6	Ekmekçi	11
Çukacı	1	Enfiyeci	2
Çulha	94	Fırıncı	3
Debbağ	16	Göncü	1
Değirmenci	21	Gübreçi	1
Demirci	71	Haffaf	6
Dikici	1	Haftan	1
Dökmeci	11	Hallaç	3
Dökücü	4	Hamurcu	1
Döşekçi	1	Hancı	1
Döşemeci	7	Hasırcı	1
Hızarcı	5	Kapanıcı	2
İbrikçi	6	Kasap	47

İbrahim AYKUN

Kabzımal	2	Kavalcı	1
Kahveci	12	Kavukçu	5
Kalaycı	13	Kaytancı	9
Kalburcu	1	Kazancı	5
Kalıpçı	1	Kazzaz	47
Kalpakçı	4	Kebabcı	1
Kaltakçı	6	Keçeci	1
Kandilci	1	Keteci	2
Ketenci	3	Meyhaneci	10
Kılıcı	8	Mihçı	3
Kısırcı	1	Mumcu	14
Kılarcı	1	Muytub	19
Koltukçu	8	Naalçacı	7
Kömürcü	2	Nakkaş	2
Kuyumcu	31	Nalbant	65
Külhancı	3	Nalınıcı	2
Kürekçi	22	Oturakçı	1
Kürkçü	29	Şalcı	1
Lağımıcı	1	Şamdancı	1
Mabucu	1	Tarakçı	1
Palancı	8	Tarakçı	3
Panbukçu	19	Taşçı	1
Papuccu	3	Tavukçu	2
Penpeci	5	Tekneci	1
Peştemalci	3	Terlikçi	2
Saatçi	6	Terzi	101
Sabuncu	15	Tiftikçi	7
Sarraı	1	Tokacı	1
Savakçı	1	Torbacı	1
Selekçi	1	Tulumcu	3
Semerci	1	Tüccar	46
Seridar	9	Tüfenkçi	2
Setenci	1	Tükmeci	2
Sırmacı	1	Tülbentçi	1
Sirkeci	5	Tütüncü	1
Sucu	2	Uncu	3
Üzengici	3	Yemenici	10
Zurnacı	1		

Osmanlı Devletinde Gayrimüslim erkeklerden yaş gruplarına göre edna, evsat ve âlâ olmak üzere alınan cizye vergisi ve ürünlerden alınan ve haraç adı verilen vergiler alınıyordu. Askerlik hizmetine karşılık olarak cizye vergisi, Köprülü Mustafa Fazıl Paşa zamanına kadar mahallinde tahakkuk ettirilirken, görülen bazı haksızlıklar üzerine, İstanbul'da cizye muhassıllığı adında bir teşkilat kurulmuştu. Bu teşkilat

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Erzurum'un Mahalle ve Ova Köylerinden Rusya'ya Göçürülen Ermeniler

tarafından cizye senedi düzenlenerek bohçalarla eyaletlere gönderilirdi. Senetlere zarf hizmeti gören bu bohçalara "cizye bohçası" denirdi (Küçük, 1975: 122). Ermenilerin göçüyle birlikte Erzurum ekonomik yönden sarsıldı. Çünkü Cizye geliri önemli bir yekun tutuyordu. 1823 yılı Erzurum kalemi Gebran cizyesi 237.192 kuruş, avarız bedeli ise 3800 kuruş olmak üzere toplam 2 yük 40.992 kuruşu buluyordu.

1833 yılında Erzurum'a gönderilen iki kıta cizye bohçasından biri açılmış ve dağıtılmış diğeri geri iade edilmiştir. Bu iadeden göç eden Ermenilerin oranının hayli fazla olduğunu anlıyoruz. İadenin sebebi ise Erzurum'dan son savaşta çok ciddi Ermeni nüfusu göçürülmesine rağmen cizye defterlerinin eski kayda göre düzenlenmesiydi. Görüldüğü gibi Erzurum'un içerisinde Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu mahalleler Gümrük, Ali Paşa ve Kavak mahalleleri idi. Ermenilerin büyük kısmının sanatkâr olduğu düşünülürse Erzurum ekonomisinin büyük kayba uğradığı muhakkaktır. 1840 yılında Erzurum'a gelen Moriz Wagner, Erzurum'un çarşısının şehrin büyüklüğüne göre zengin olmadığını ve Türkiye'de gördüğü büyük şehir çarşılarının en fakiri olarak nitelemesi Rusya'ya göçen Ermenilerin ticaret ve sanatta şehirde bıraktıkları boşluğu göstermektedir. Yine Wagner eserinde Karl Ritter'in Hamilton'dan aktardığına şu bilgiyi de paylaşmaktadır (Pınar, 1997: 56): "*Şehrin en önemli endüstri dalları demircilik ve bakırcılıktır. Fakat Ruslarla yapılan son savaştan sonra Ermenilerin göç etmesi üzerine şehirdeki en iyi işçilerin eksilmesine bağlı olarak bu endüstri dallarında gerileme olmuş.*"

Osmanlı Devletinin doğusunda bulunan en büyük eyaleti olan Erzurum, çevre sancak ve kazaların ihtiyaç duyduğu çeşitli ürünlerin temin edildiği bir merkez konumundaydı. Göçle birlikte bunların yoklukları hissedilmeye başlanmıştı. Aynı zamanda Ermeni esnaftan esnaf olarak alınan vergiler de düşmüştü.

Köylerden Göç Ettirilen Ermeni Nüfus

Erzurum'un merkez köylerinden de hayli yekun bir nüfus göçürülmüştür. Bunların geriye bıraktıkları emlak ve arazi dökümünün de defter şeklinde kaydı tutulmuştur. Köy köy evlerinin oda sayısı, çayır, tarla, değirmen gibi ayrıntılı şekilde gösterilen döküme göre geriye kalanlar şu şekilde idi.

İbrahim AYKUN

Köyün adı	Hane	Ev (Göz olarak)	Cavut	Tarla			Yonca	Değirmen	Harman	Denk	Hatap	Harman	Ahur	Ambar
				Ekili	Boş	Toplam								
Şeyh	2	107	18	4	22									
Müdüрге	15	56	8	2	8	10								
Iğdasor	15	62	1		12	12	-	-						
Tufanç	54	224	8			51								
Hıns	77	243	2	5	31	36	-							
Köşk	9	24	8	2	38	40	-	-						
Uğrak	6	32	5	1	11	12	-	-						
Karagöbek		150	15	50		50		2		2				
Zağgi		98	7			26		1		1				
Kızıl Kilise		215	5			40		1		1				
Künbed	23	106	16	35	73	108								
Dinarkom	32	119	9		10	10								
Sıtavuk	16	61			3	3								
Arzutı	73	356	11	4	38	38								
Umudum	50	265	16	22	39	61	-	1		1				
Kevahor	32	169	22.5	1	11	11	-	-						
/Gircinkos	18	42	1	3	17	20	4	-						
Mülk	7	29	-		3	3								
Tivnik	3	13	-		15	15								
/Kirnic	7	22	1		2	2	1	-						
/Erkinis	6	18	2	1	6	7	1	-						
Hackevank	20	77	13	14	70	84	2							
İğdasor	15	46	7.5		64.5	64.5								
Artızu	23	105	20	11	10	11		4	Göz					
Norşin	16	72	5			45	5							

İbrahim AYKUN

Zağki		82						1/De nk 1						6
Kızıl Kilise		175						1/İ Denk						16

Köylerden göçürülen Ermeni nüfusu 1225 hane, 5118 güz emlak, 336 ambar, 320 çayır, 1348 ekili ve boş tarla, 14 değirmen, harman 40, yazlık 95, güzlek 407'dir. Arz-ı miri olup ağalığa münhasır olan bazı köylerde hane sayısı tam verilmediği için köyde kaç hane Ermeni,nin yaşadığı tabloda verilememiştir. Bundan dolayı tabloda yapılacak bir toplam ile verdiğimiz toplam arasında tutarlılık bulunmamaktadır. Böyle köylerde evin kaç göz olduğu, ambarların sayısı ve değirmenlerin sayısı verilmiştir.

Ermenilerin göçürülmesi mayıs-haziran aylarına tesadüf ettiği için çok kimse tarlalarını ekmemişlerdi. Anadolu'nun bazı yerlerinde görüldüğü gibi Erzurum'da da güzden ekinlerin ekildiği olmuştur ki bunların sayısı oldukça azdır.

Osmanlılar, Rusların vaatlerine inanarak Rusya'ya gitmiş olan Ermenilerin mallarına el koyma gibi bir düşünce içerisinde olmamışlardı. Göç etmiş olan Ermenilerin emlak ve arazilerinin defter ve ilamları çıkartılmıştı. Ancak Ruslar, Kars taraflarından giden Ermenilerin ürünlerini satın aldıkları iddiasıyla götürmek istemişler ve bu iş için Kars'ta Arslan Bey ve Mardirus adında iki görevli bırakmışlardı (BOA. HH. Nr. 43155-A).

Rumeli taraflarından da Rusya tarafına gidenler olmuştu. Bunların geride bıraktıkları emlak ve arazi için tatbik edilen usul şu şekildeydi. Vatanlarını terk ederek ayrılanların emlak, arazi, bağ ve bahçelerine dokunulmayıp, ürünleri biçirilip, üzümeleri toplattırılarak, orakçı ve amele ücretleri ile harman masrafları ayrıldıktan sonra bir aya kadar dönenlere verileceği duyurulmuş ve dönene kadar da "ma'rifet-i şer" ile korunmasına karar verilmişti. Bu usulün Doğu Anadolu'dan giden Ermenilerin emlak ve arazileri için de uygulanmasına karar verilmişti. Yukarıda belirtildiği gibi, Kars tarafındaki Ermenilerin ürünlerini Ruslar tarafından satın alınmıştı. Erzurum Valisine, ürünlerin nakli için görevlendirilen görevlilerle irtibat kurarak, İstanbul ile yazışmalar yapıldığı bildirilerek zaman kazanılması bildirilmişti (BOA. HH. Nr. 43155-A). Erzurum valisine yazılan bir başka yazıda da Rusya'ya gidip tekrar geri dönen Ermenilerin emlak ve arazilerinin kendilerine verilmesi istenmişti (BOA. HH. Nr. 43155-A).

Rusya'ya büyük ümitlerle giden Ermenilerden bir kısmı orada istediklerini bulamadılar ve "Vatan-ı asliyelerine ric'ate can' atmak istediyseler de oralarda binbir perişanlık içerisinde bulduklarından, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen yetkililerin yardımlarıyla bir kısmı geri dönmeye muvaffak oldular (BOA. HH. Nr. 42721).Osmanlı Devleti Ermenilerin göçlerini engellemek için büyük çaba sarf etmiştir. Güç olan yerlerde Müslüman nüfus, komşularının bıraktıkları emlak ve araziye zorla almak, ucuza kapatmak gibi düşünce içerisinde asla olmamışlardır. Günümüzdeki gibi modern bütçenin olmadığı ve toplanan gelirlerin mahallinde sarf edildiği bir eyalette toplanan vergiler çok önemliydi. Göç ile birlikte gayrimüslimlerden alınan vergiler

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Erzurum'un Mahalle ve Ova Köylerinden Rusya'ya Göçürülen Ermeniler

önemli oranda düşmüştür. Ayrıca iklimden dolayı ziraatın sınırlı yapıldığı bir coğrafyada, ticaret ve sanatın şehir ekonomisinde çok önemli bir yer tutmaktaydı. Yine bu göç ile birlikte sosyal hayatta da olumsuzluklar yaşanmış bazı mesleklerden elaman sıkıntısı çekilmiş, bazı eşyaların temininde zorluklar yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. HATT-I HÜMAYUN TASNİFİ: 36432-F; 36432-H; 42437; 42721; 42741-D; 42833-D; 42863; 43065-O; 43065-P; 43155-A

Kaynak ve Araştırma Eserleri

Ahmed Muhtar Paşa, Türkiye Devletinin En Mühim ve meşhur Esfarından (1244-1245) 1Türkiye-Rusya Seferi c. II, Ank. 1928

Ahmed Lütfi, Tarih-i Lütfi II, İst. 1290.

Küçük, Cevdet, Tanzimat Devrinde Erzurum. (Basılmamış Doktora Tezi 1975).

Kemal, Beydilli, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, Belgeler XIII/17 Ank. 1988.

Pınar, İlhan, Moriz Wagner'in Gözüyle Erzurum, Tarih ve Toplum (Temmuz 1997) sayı 163.

Turan, Şerafeddin, 1829 Edirne Antlaşması, DTCF Dergisi, Cilt 9, Sayı 1-2 (1951).

Puşkin, Aleksandr Sergeyeviç, Erzurum Yolculuğu (Çev. A. Behramoğlu), İst. 1982.

Allen, W.E.D.-Muratoff, Paul, 1828-1921 Türk- Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ank., 1966.